

Idatzi munduari lotzeko

Harkaitz Cano, Eider Rodriguez eta Kirmen Uribe autonomia literarioaz eta konpromisoaz

Miren Rubio Iturria

Kazetaria

I 985eko Liburuaren Egunean Txillardegi eta Atxaga Bilbon elkartu ziren idazlearen konpromiso eta egin-beharrez jendaurrean eztabaidatzeko. Ikusmina hainbestekoa zen, ezen aretoa txiki geratu zen elkartutako ehundik gorako entzuleentzat. Izan ere, aurreko asteetan egunkarietan bizi-bizi eztabaidatutakoa ekarri zuten aurrenekoz jendaurrera, norbere posiziotik mugitu gabe: Txillardegik euskararekin eta Euskal Herriarekin konprometitutako jardun literarioaren alde egin zuen, eta Atxagak, aldiz, literaturaren jardun autonomia defendatu zuen.

Literaturaren autonomiaren inguruko eztabaiden mugarritzat jotzen da aurrez aurrekoa, bi belaunaldi eta ikuspegiaren arteko talka irudikatu baitzuen; garaiko eztabaiden lekuko. Talka hark segida izan zuen hurrengo urteetan, han eta hemen azaleratzen. Baina, idazlearen autonomia literarioaren aldekoen ahotsa gailendu ahala indargabetu zen eztabaida publikoa, gaur egun ia desagertu arte –ez bada akademian eta kultur esparru jakin batzuetan–.

Idazlearen konpromisoaren eta autonomiaren eztabaidak, ordea, badu bere garrantzia eta baita gaurkotasuna ere. Aldaketa soziopolitiko eta kultural garrantzitsuak izan dira

azken hiru hamarkadatan: erakundeen eratzte eta egonkortzea, ETAre desagertzea, 2008ko krisia, kultur kontsumoaren merkantilizazioa, euskararen garapena, idazle belaunaldi berrien etorrera... Aldaketa horiek guztiek kontestu berriak sortu dituzte, baita idazleentzat ere, eta, ondorioz, idazleen funtzioa eta inguruarekiko harremana ulertzeko eta bizitzeko ikuspegi nahiz baldintza berriak sortu ahal izan dira. Hau da, literaturaren autonomiaren/konpromisoaren eztabaida bera berriro auzitan jartzeko bide berriak urratu dira.

Horregatik da interesgarria eztabaidari ostera ere heltzea, eta idazlearen funtzioaren eta jardun literarioaren autonomiaren inguruko egungo ikuspegiak jasotzea; bereziki Autonomia Literarioaren belaunaldiaren¹ gerizpean idazten hasitakoena –horiek osatzen baitute egungo euskal literatura ardazten duen belaunaldia–. Izan ere, ikuspegi horiek jasoz, idazleek euren burua nola kokatzen eta ulertzen duten jakin ahal izanen dugu, eta euren sorkuntzaren helburua egungo ikuspegitik zein den ulertu. Euskal literaturarena berarena ere badena –zati batena, behinik behin–.

Horretarako, ikerketa apal baten baitan,² Harkaitz Cano, Eider Rodriguez eta Kirmen Uribe idazleak elkarrizketatu dira, honako irizpideak betetzen dituztelako: Autonomia Literarioaren belaunaldiaren ostean eta horiek erreferentzial zirela hasitako idazleak direlako, euskaraz garatu dutelako euren jardun literarioa, aldaketa soziopolitiko eta kultural nabarmenak ezagutu dituztelako euren ibilbide artistikoan zehar, sari esanguratsuak jasotakoak direlako, irakurleen aitortza dutelako, eta egun jardunean jarraitzen dutelako ibilbide emankor batekin.

Marko teoriko jakin batean oinarritutako galdeketari emandako erantzunak laburbildu ditut jarraian, idazleka lehenengo, eta elkarrekin emanda ondoren. Ez dira ikerketako erantzun guztiak jaso, artikulua honetarako esanguratsuenak direnak soilik.

Harkaiz Cano, norbere sasoiko idazle sinaptikoa

Idazle izateko nahia oso goiz izan zuela dio Harkaitz Canok.

Baneukan bokazio edo idazle izan nahi bat. Hemezortzi urte nituenean nagusiki Atxaga izan nahi nuen, nire erreferentea zen. Sarrionandia gero estimatu dut, gero eta gehiago, baina orduan nik 'handia izatean' Atxaga izan nahi nuen.

Atxaga eredu izanik, euskaraz idazten zuen bere hastapeneko idazle erreferentzialak, eta, ondorioz, euskaraz ere irudikatu zuen hasieratik Canok bere jardun literarioa. Egun ere hala irudikatzen du, euskaraz, nahiz eta euskaraz idazten duenak gazteleraz ere idatzi behar izaten duen maiz, dioenez.

Gustuko konplize batek eskatu badit, gaztelaniazko testu bat edo katalogo bat, esaterako, egin izan dut. Eta askotan bi hizkuntzetan ere bai. Baina beti pentsatuz: zer da euskal idazlea izatea, double lan egin eta berdin kobratzea? *Run-run* hori etengabe duzu. Beraz, elebitasuna bihurtzen duzu sorkuntzaren parte. [...] Poema solteak bai idatzi izan ditut gazteleraz. Baina, zaila egiten zait nire burua arnas luzeko zerbait gazteleraz idazten pentsatzea.

Hasieratik idazlea izango zela garbi izanagatik ere, besteen aitortza beharrezkoa izan zuen bere burua idazletzat jotzeko. Oso gogoan du unea, gainera.

Lehiaketa batzuk irabazi, eta Martxelo Otamendik [*Egunkaria* eta egun *Berria*-ko zuzendariak] deitu zidan. 18 urte neuzkan, gurasoenean bizi nintzen, eta: «Hik gustuko duk Kubaren gaia?», galdezka deitu zidan. Nik Kubaz ez nekien ezer. «Bai, idatziko duk, idatziko duk...», Martxelok. Eta horrela ikusi nuen nire burua Kubari buruz idazten, Mario Benedettiren liburu bat hartu, eta *plagio vil* bat egiten...

Aitak hartu zuen egunkaria eta jarri zidaten: Harkaitz Cano, idazlea. Nik ezer argitaratu aurretik jarri zuten idazlea nintzela. Eta aitak esan zidan: «Orduan zer, idazlea haiz?». Eta nik: bai. *Sí quiero* bat bezalakoa izan zen. Zure burua aldarean ikustearen modukoa: bai, nahi dut.

Halako bultzadak gakoa izan zirela dio, berehala babestuta sentitu baitzen.

Gure garaian ez zen zaila argitaratzea, argitaletxeak gure bila etortzen zirelako Athleticeko *ojeadoreak* bezala. [...] Bazegoen halako kontzientzia bat: guk gure buruari ezin diogu permititu euskaraz idazle on edo ertain izan daitekeen norbait dedikatu dadin beste zerbaitetara. [...] Nolabait, sentsazioa nuen gu inkubadoran bezala gintuztela. Bazegoen bilaketa bat, estimulu horri erantzuteko ekosistema bat. Orain ez da horrela.

Harkaitz Canok helburu artistikoei lotuago ikusten zuen hasieran bere burua, eta egun, aldiz, gizarte kritiko eta zuhur bat ahalbidetzeko balio duen literatura sortu nahi duela dio, helburu estetiko/artistikoak baztertu gabe

Profesioa ezagutu ahala, ordea, errotik aldatu zaio idazlearen irudia. Guztiz erromantizatua baitzeukan hastapenean: ganbaratxo bateko bakardadean sortzen irudikatzen zuen. Egun, aldiz, beste artista eta agenteekin hartu-emanen dagoen artistatzat du idazlea, bere burua. Aldaketa hori ez da soilik profesioa bera ezagutzearen ondorioz gertatu, dio, baizik eta idazlearen beraren lanbidea «dekadentzian» dagoelako.

Profesio dekadente bat bezala bizi dut gure profesioa. [...] Nik ikusi dut 25 urteetako aldaketa hori. Beti izan da minoritarioa, bai, 'klaseko arraroak' ginen. Baina orain, nire ustez, idazlearen figura edo literaturarena, ez bakarrik pentsamenduaren arloan, baizik baita entretenimenduaren arloan ere, oso debaluatuta dago orain 25 urtekoarekin alderatuta.

Ondorioz, egun idazleak 'medium' baten modukoa izan behar duela uste du Canok.

Erdi autista nintzen, ez nuen sozializatzeko gaitasun berezirik, eta profesioaren eta bokazioaren mutazioak eraman nau sinaptikoagoa izatera, besteak gehiago entzutera. Ez zait txarra iruditzen, baikorra naiz horretan. Funtzio bat ere bete dezaket, medium funtzioa. Besteak entzun eta nire tresnak jarri ditzaket interesgarria iruditzen zaidan jendearen zerbitzura, edo interes-

garriak iruditzen zaizkidan arloen zerbitzura. [...] Ni hor eroso nago, gustatzen zait. 2019an, idazle baten funtsa euskaraz idatziz, hori ere bada. Edo hau da nagusiki, beharbada.

Hortaz, euskal idazlea babesten zuen ekosistema eraldatu, eta jarduna egokitu behar izan du idazleak, beste sortzaile eta intereseko esparruekiko harremanean.

Bizipen horiek badute eraginik Canoren idazlearen autonomiaren eta konpromisoaren ulerkeran. Izan ere, helburu artistikoei lotuago ikusten zuen hasieran bere burua, eta egun, aldiz, gizarte kritiko eta zuhur bat ahalbidetzeko balio duen literatura sortu nahi duela dio, helburu estetiko/artistikoak baztertu gabe.

Konpromiso literarioa hasieran lehenesten genuela esango nuke, nire belaunaldikoek. Esango nuke nik gehiago lehenesten nuela konpromiso literarioa orduan handik hamar urtera baino. Nire lehen liburuak hartzen badituzu, esaterako, 1994an idatzi nuen poema liburu bat, oso onirikoa, surrealista. Jazz tronpetista bati buruzkoa da ondorengoa, Euskal Herriarekin zerikusirik ez duena, abizena bakarrik euskalduna duena eta New Yorken bizi dena. [...] Egia da garaian bazegoela presio edo atmosfera gisako bat esaten zizuna: «ei, hiri nobela beltza gustatzen bazaik, zergatik ez duk idazten nobela beltz bat Euskal Herrian». Ez zen presioa, arnasten zen zerbait zen. Liburu horiek argitaratu ondoren komentatzen zizkidatelako halakoak.

Eta halako aipamenen aurrean, ezin demari eutsi gabe utzi.

Niri hor ateratzen zitzaidan demari eusteko gogoia. Desafioaren aurreko erreakzioa zen. [...] 1990eko hamarkadaren hasieran esango nuke oso jende gutxi arduratzen zela 'euskal gaiez' literaturan. Mikel Hernandez Abaitua eta... Ramon Saizarbitoriak orduan gutxi idazten zuen. Atxagak *Gizona bere bakardadean* atera zuenean nobedadea izan zen. Nik uste berak ere sentitu zuela hori: «oso ondo, baina non bizi zara?». Nik ere sentitu nuen interpelazio hori. Ez akaso hainbeste presio moduan, baina bai iruzkin bezala, edo komentario bezala... Hor zegoen. Kontzientzia hartu genuela esango nuke.

Inguruaren eraginez hartu zuen kontzientzia, beraz, eta inguruarekiko nolabaiteko 'konpromiso' horren ondorioz

hasi zen hori ere papereratzen. Interpelatuta sentitu zelako. Idazle batek, dioenez, ezin baitio inguruari ihes egin, ezta nahita ere: «Uste dut ez dela posible. Ni ez naiz gai izan. Nire sentsazioa da eskapismo ariketa houdiniano absolutua dela hori lortzea».

Gainera, idazleak ezinbestean behar du inguruari eta uanean unekoari adi. Horixe baita idazlearen benetako konpromisoa, dioenez: norbere garaia kontatzea.

Nik sentitzen dut erantzukizun bat bizi naizen garaiaren aldetik. Ez naizelako hortik kanpo bizi, salda horretan egosi naiz. Beraz, sentitzen naiz horrekin, ez horretan, kontaktuan, osmosian. Nik bai sinesten dut artista bakoitzaren erantzukizuna dela bere garaia kontatzea. Ez bere garaiari buruz idaztea, baizik egiten duenaren bidez bere garaia kontatzea, nahita edo nahi gabe.

Horregatik, idazleak badu gizartearekiko konpromiso hori, konpromiso soziala deituko duguna, estuki loturik dagoena gizarte kritiko eta zuhur bat sortzeko helburuarekin. Azken finean, bere inguruko eta garaiko auzi eta bizipenak papereratzeak berarekin dakarrelako kontzientzia hartze eta emate bat.

Idazlearen konpromiso politikoari buruz zehazki galdetzerakoan, berriz, idazlearen konpromiso sozialaren baitakotzat jotzen du Canok; hori ere ekidinezina, gure eguneroko ogi izan baitira auzi politikoak.

Hemen [Euskal Herrian] bazaude eta ari bazara 40 urtez egunero entzuten albistegietan, momentu batean edo bestean iruditzen zait saihestezina dela zuk zerorrek ulertzen ez duzun horri erantzun bat eman nahi izatea bitarteko literarioekin. Zerbait filtratzen da, zure garaiak eta zuk zerorrek ulertzen ez duzun gauzen beharra. Zure bizitzako momentu batena, nahiz eta zure bultzada primigenioa hori ez izan.

Horregatik, euskal gatazka nola literaturara ekarri, nola kontatu galdetzerakoan –kontatu behar bada–, idazlearen garai eta bizipenen baitakoa izango dela uste du Canok. Bere testuinguruaren araberakoa.

Gu [bere belaunaldia] hona iritsi ginenean, trena martxan zegoen. Txillardegi irakurtzean, esaterako, oso diferentea da, zuk sortu duzun istorio batez ari zarelako, zu barruan egon zarena. ETArrik gabeko gizarte batean jaio zen jendeak nola bizi izan zuen edo guk, horrek markatzen du erabat. [...] ETAk eragin du nire lanean? Bai, nire bibliografia hartzen baduzu, bai. Baina, bueltatzen naiz hasierara, badagoela desafio literariotik asko, gai horiei heldu nahi izatea, inguruan ditudan edo arnasten dudan eskaera horien erantzun batetik, eta, aldi berean, badagoela norbere kontzientzian eta bizipenetan filtratzen den historia biografikoaren faktorea. Biak dira. Baina, azkenean, nobelista batekin kontuz ibili behar duzu. Beti egingo du bere nobelaren alde.

Izan ere, idazleei ez dagokie euskal gatazkaren gaineko errelatua osatzea, Canoren ustez. Hau da, idazleak gaia landu dezake nahi badu, baina ez du horretarako berezko konpromiso edo betebeharririk.

Errelatu *ditxosozkoaren* kontura, idazleoi sinistarazi digute berez ez dugun erantzukizun bat dugula, ia termino notarialetan. [...] Kontua da sortu dela memoriaren industria bat, eta oso ondo gertatzen da idazle bat gonbidatzea horri buruz aritzeko. Gu joko horretan sartu gara, nahita edo nahi gabe. Nerea Arrutirekin [EHUko irakaslearekin] hitz egin nuen eta esan zidan Irlandako literatura garaikidean IRARI buruzko nobela guztiak oso transgresoreak direla; askatasun hori eman diote euren buruari. Hori izan omen da idazle irlandarren aportazioa, psikodelia. Ez hainbeste justifikazioa, barkamena, errua... Horretarako akademia eta kongresuak daude. Gu literatura egiteko gaude, jendea haserrearazteko, emozionatzeko edo gogorarazteko... [...] Egia da gauza batzuk kontatu ditzakegula fikzioaren maskarari esker. Beharbada hor bai ikusten dut aukera hori, literaturak batzuetan eragiten duela. Nik sinesten dut artearen gaitasun katartikoan. Baina, bizi izan dut gure lanaren ispilatze hori. Hau da, nobela bat idatzi duzu horri buruz, eta badirudi zure ardura dela berradiskidetzeari parte hartzea. *Patria* bezalako nobela batek eragin duen harrabotsa garaipen bat bezala irakurtzea, adibidez, ba ez da. Nobela bati xaloki duena baino botere gehiago adjudikatzen zaio. Orain sinistarazi nahi digute literaturak duela egiazen pedigria. Eta literaturak ez du hori.

Horregatik, gatazkaren errelatua osatu behar izatearen konpromiso zehatz hori baztertu beharrekoa dela uste du Canok,

eta konpromiso sozialaren baitan soilik kokatzen den konpromiso politikoarekin egiten du bat, beti ere ez badu jardun literarioa oztopatzen.

Euskal idazleak, aitzitik, badu ihes egin ezin dion berezko konpromiso bat, dioenez: hizkuntzarekikoa. «Hori euskal idazle guztiok dugu gure DNAn». Horregatik, euskaraz idazteak berezko «kontzientzia estra bat» izatea esan nahi du, eta, ondorioz, baita bere kultura eta hizkuntza komunitate minorizatuarekikoa ere.

Erantzukizun hori are begi-bistakoagoa da euskal literatur sistematik kanpo:

Atzerrira joatean, onartu behar duzu ez zaudela zure buruari buruz hitz egiteko, ez batez ere, baizik zure komunitateari eta hizkuntzari buruz aritzeko; ordezkaria zara. Ez baduzu hori onartzen, edo hizkuntza aldatu edo ez bidaiatu, ze hori horrela da.

Euskal kulturaren eta komunitatearen neurri murriztak badu bere alde positiboa, dena den: merkatu arauetatik salbuago dagoelako euskal literatura.

Kriterio komertzialak ez dira gailentzen modu nabarmen batean. Generoetan ikusten da hori: baduzu ipuina, poesia... gure ipuin kantitatea urteko ez da normala. Munduko literaturetan ez da horrelakorik gertatzen. Eta horrek ahalbidetzen du zuk nahi duzuna idaztea. Zein da desabantaila? Ba ez dagoela euskal idazle Ferraridunik, eta, beraz, kultuzko idazle izatea edo bestselle-rrekoa izatea gurean ez da hain definitiboa. Are gehiago gurean zentroa eta periferia hain malgua denean. [...] Gure herrian bertan dugun ikusgarritasuna ere lanbroa da. Ez daukagu muskulu ekonomikorik produktu mailan –literatura doi-doi da errentagarria den produktu bat; dirua egin nahi duenak ez du argialetxe bat jartzen–. Gu radarretik kanpo gaude, onerako eta txarrerako.

Profesionalki idazle izateko zailtasun ekonomikoak dakartza horrek, eta enkarguak eta bestelako jarduerak behar ditu euskal idazleak profesionalki jardun nahi badu. Hala ere, egoera horrek sortzaile moduan askatasuna bermatzen diola azpimarratu du Canok, ez duelako zertan merkatura begira jardun behar, eta horrek autonomoagoa egiten du.

Hortaz, baldintza ekonomikoak oztopagarri izanagatik ere, sortzaile moduan askatzaileak ere badira. Hori dela eta, hizkuntza eta komunitatearekiko atxikimenduan, norberaren garaia kontatzeko konpromisoan ardaizen du Harkaitz Canok bere jardun literarioa, beti ere horrek eskaintzen dion autonomia literarioa alboratu gabe.

Eider Rodriguez, inguruaren taupada

Sortzeko grinak bultzatu zuen idazketara Eider Rodriguez. Unibertsitateko ikasketak amaitzen ari zela erabaki baitzuen sorkuntzaren esparruan egingo zuela lan, edozein diziplinatan zela ere, eta diru premiak bultzatuta irabazitako literatur lehia-ketek zabaldu zioten idazketarako bidea. Hortaz, Eider Rodriguezek ez zuen literaturarekiko bokazio edo grina zehatzik, baizik eta sorkuntza elikatzeke asmoz lotu zitzaion idazketari; idazlearen irudi idealizatu eta erreferentzial jakinik gabe.

Gainera, literatur sorkuntza beste jardunbideekin batera egin izanak, literatura bizi eta ulertzeko modua baldintzatu diolakoan da Rodriguez.

Lehen liburua argitaratu nuenerako mundu editorialean lanean ari nintzen, editore. Eta editore nengoela jarraitu nuen argitaratzen. Ez dut eduki idazle bizitza deitzen den hori. Beti egin dut hori beste zerbaiti lotua. [...] Beti joan naiz bazterretik egiten. Nire ibilbidearen bazter batetik jarraitu dut idazten, baina bazter hori ikaragarri inportantea izan da eta da nire bizitzan. Bide zentrala baino inportanteagoa da. [...] Joan naiz bultzadaka idazten, istorioak kontatu nahian. Sortu nahian. Beti daukat taupada hori.

Hori dela eta, dioenez, kosta egin zaio bere buruari idazlea dela aitortzea eta jendaurrean hala agertzea.

Hori izan da niretzako zailena. Joaten zarenean idazle bezala, batez ere jendeak ikusten zaituenean idazle bezala, kontraste hori. Zuk zure intimitatean eta zure barne mundutik ateratzen dituzun gauza batzuk pasatzen direnean –eta gainera, nahi duzu– kanpo mundura, hori kudeatzea niretzako izan da gauzarik zailenetako bat. Horrek eskatzen dituen barne gogoetak, posizioak...

Beraz, literatur sorkuntza intimitatearen esparruan kokatzen du Rodriguezek, sorkuntzaren bulkadari berari nola-baiteko autonomia aitortuz. Baina, horrek ez du esan nahi kontestutik aparte sortzen duenik, kontrara. Izan ere, Rodriguezen konpromisorik berariazkoena inguruarekikoa dela dio; inguruan gertatzen den hori literaturaren bidez iragaztea baita bere helburua.

Nik ez dut ulertzen literatura bat ez dagoena munduari lotua. Nik idazten dudan guztia dago bizi dudan eta bizi naizen mundu horri lotua. Kezka horiei, momentuko garaiko ardurei, bizipenei, nire ingurukoiei gertatzen zaizkienei... Horiek ekarri nahi ditut literaturara, edota urrutirago begira senti ditzakedanak edo pentsa ditzakedanak bilakatzen ditut, nahita edo nahigabe, literatur gai. [...] Uste dut nire pasioa, hain justu, taupada hori jaso eta ipuin bidez edo narratibaren bidez munduari moldatuta itzultzea dela. Ez dakit, bihotz moduko bat sortu, odol hori jaso kanpo mundutik, eta fikzioaren bidez garbituta baino aldatuta bidali nahi dut beste zain batetik mundura. Zirkuitu horretan ikusten dut nire burua, bihotz horren barruan lanean, beti ere kanpoari lotuta.

Testuinguruaren iragazle izatearen engaiamenduaz gain, hizkuntzarekiko konpromisoa ere bere egiten du Rodriguezek, euskaraz idazteak berarekin dakarrelako hizkuntza konpromiso jakin bat, dioenez.

Nirezat nire konpromisoa euskaraz ere idaztea da. Ez nioke betebeharra deituko. Edukiari begira baino, «hau idatzi beharko zenuke edo hori»... Hori ez, egin behar dudana da euskaraz idatzi, eta egiten dut. Idatzi dezagun euskaraz, irakurri dezagun euskaraz, eta gero norberak topatuko du bere errelatua, bere zera. Hori bada niretzako hautu ideologiko bat.

Konpromiso linguistiko horrek sorkuntzari berari eragiten diola ziur da. Euskararekin «borrokan» ibili ohi delako nahi duena nahi duen moduan esateko, dioenez. Baina borroka horrek ere askatasuna eskaintzen dio.

Euskaraz aukera pilo bat daude gauzak esateko edo nola esan asmatzeko. [...] Alde horretatik, nik askatasuna sentitzen dut; Euskaltzaindiak horrela esan arren, nik hau horrela esan dezakedalako. Hori ahal da oraindik. Horrek plazera ematen dit.

Euskaraz jarduteak, gainera, bestelako muga batzuk dakartza euskal literatur sistematik kanpo. Izan ere, atzerriko jaialdietara joaterakoan edo mahai-inguruetan parte hartzerakoan, literatura ez den beste gaietara buruz aritu behar izaten du: «euskal gatazkaz, ikastolez, torturaz»... eta horrek bere sorkuntzari 'itzal' egiten dio jendaurrean.

Konpromiso politikoari begira ere kritikoa da Rodriguez. Euskal literaturan desoreka egon delako konpromiso horren eraginez, bai gaien aldetik bai trataeraren aldetik ere; alderdikeria ere sumatu du zenbaitetan. Desoreka hori orekatzen ari dela uste du, ordea. Azken urteetako aldaketa soziopolitikoek bide berriak ahalbidetu dituztelako, dioenez.

Korrante ideologiko batzuekiko [zegoen konpromisoa]. Ez hainbeste «EAJK hau dio eta hau esan behar dut», edo «ETA politiko-militarrak hau dio eta hau esango dut». Ez zen hainbeste hori. Baina goragoko instantziekiko leialtasun lauso batzuk zeuden. Hemen egon da joera bat banatzeko idazleak horrela. [...] Gizartea antolatze modua edo euskaldunok elkar ezagutzeko modua zen: hau polimilia da, hau ezker abertzalekoa, hau jeltzalea... nahiz eta horrek matiz asko zituela jakin. Eta horrek, nolabait, mugatu egiten zuen literatura. Ez zor bat zegoelako ETA politiko-militarrarekiko, edo Sabin Aranarekiko edo Txabi Etxebarriarekiko. Ez zetozen aginduak hortik. Baina jendartea administratzeko modu horrek ekarri zion idazleari ere bide estuago bat. Inkontzienteki bada ere. [...] Orain askoz likidoagoak dira garaiak, eta kezka politikoak ugaritu egin dira, zorionez. Aniztu egin dira.

Aldaketa hori ez du zuzenean lotzen ETAREN desagertzearekin. Bide hori urte batzuk arinago zabaltzen hasi zela uste du. Baina, era berean, ETAREN desagertzeak ekarri ditu aldaketak; berak ere sentitu dituenak, modu lausoan bada ere.

Konpromiso politikoari begira kritikoa da Eider Rodriguez. Euskal literaturan desoreka egon delako konpromiso horren eraginez, bai gaien aldetik bai trataeraren aldetik ere

Nik pertsonalki ez dut hori sentitu, edo ez dut inoiz «hau ezin dut esan» edo «hau esan behar dut» modukorik sentitu. Nik kezka ideologiko *x* batzuk izan ditut, gainera, oso markatuak izan zitezkeenak edo identifikagarriak etiketen bidez. Baina, ez dut inoiz sentitu «hau idatzi behar dut» modukorik. [...] Nahiko libre aritu naiz, nahiz eta egia den azken urteetan... zaila zait esaten nola, zertan eta zergatik, baina... oraindik eta libreago sentitu naizela sorkuntzan. *Bihotz handiegia* idazten inoiz baino libreago sentitu naiz. [...] Nik uste dut, azken batean, gatazka armatua bukatu denetik aldatu direla gauza asko, baita gure artean ere. Eta hori munduari lotuta gauden momentutik ere pertzibitu egiten dugula. Arrazoitu gabe, baina pertzibitu. Eta aberatsa iruditzen zait.

Euskal gatazkari lotutako gaiak lantzeko modua ere aldatu da horregatik. Zabaltze moduko bat ikusi du.

Iruditzen zait, 2000. urtera arte gatazkari buruz idatzi diren gauza gehienak batez ere gizonak idatzi dituztela, eta izan direla idatziak gatazkaren zentroan zeuden pertsonaien ikuspegitik, edo pertsonaiei begira. Aldiz, 2000tik hona, gehiago idatzi da horri buruz gatazkari lotutako ahots berrietatik; bazterrean zeuden ahots diferenteek hartu dute tokia errelatuaren kontakizun horretan. Gatazkaren zentroan ez zeuden pertsonaien ahotsetatik edo horiei begira idatzi dira: haurren ikuspegitik, gatazkan parte hartutakoenetik, gatazkaren bueltan zeuden homosexualiei begira, emakumezkoiei begira... Hori ez zegoen lehenago. Alde horretatik, errelatuaren kontakizun politikoa poliedrikoa dela esango nuke.

Dena den, anzatasun hori ez du konpromiso politiko jakin batekin lotzen. Are gehiago, Rodriguezek uste du idazleek ez dutela zertan gatazkari buruz idatzi, alegia, ez dute zertan errelatuan parte hartu.

Ez dut sentitzen hori egiteko betebeharririk daukadanik, idazle bezala. Sorkuntza lana lotzen dut inkontzientea den parte batekin, eta betebeharrak ez du hor zentzu handirik. Bai sentitzen dut nahi bat idazteko gertatzen zaigunari buruz; gure mundutxoaz, nahi baduzu. Baina ez hainbeste tokatzen zaidalako, baizik nahi dudalako.

Hortaz, aldaketa soziopolitikoek eragin dute euskal literaturan eta baita bere jardun literarioan ere. Inoiz konpromiso

zehatz batetik abiatu ez izanagatik ere, inguruarekiko eta gai jakin batzuekiko lotzeko modu berriak ahalbidetu direlako, ‘askeagoak’ direnak.

Aldaketarik ez du sumatu, aldiz, baldintza ekonomikoetan. Idazle moduan profesionalizatu nahi duenak, enkarguzko lan asko onartu eta beste hainbat ekimenetan parte hartu behar duela ohartarazi du Rodriguezek. Berak ez du gustuko lan hori, eta unibertsitateko irakasle izatea hautatu du horregatik; nahi duenaz soilik idazteko. Bada muga, ordea, ez duela nahi bezainbeste denbora idazketara emana pasatzerik.

Hala eta guztiz ere, merkatutik kanpo aritzeak askatasuna ematen diola seguru dago. Rodriguezek ipuinak idazten ditu, besteak beste; hau da, merkatu logikan gutxietsia dagoen generoa. Eta, hala ere, badu modua bere irakurleengana ipuinekin iristeko eta onarpena jasotzeko. Ondorioz, sortzeko askatasuna bermatzen dio profesionalizatzeko muga ere baden merkatuarekiko euskal literaturaren nolabaiteko independentziak.

Hori guztia dela eta, laburbilduz, sortze bulkadari soilik aitortzen dio Rodriguezek nolabaiteko autonomia. Baina, bestela, inguruko kezka eta arazoei lotuta ikusten du bere burua; inguruaren ‘taupada’ jaso eta papereratzea baita Rodriguezen literatur helburua. Azken urteetako aldaketa soziopolitikoek, gainera, ahalbidetu dute zabaltze bat, berak ere sumatu duena eta politika bera ulertzeko beste moduen alde egin duena. Era berean, euskararekiko engaiamendua ezinbestekotzat du, euskaraz idaztea erabaki politikotzat jotzen baitu.

Kirmen Uribe, egia txikiekin konprometituta

Gaztedanik idazle izateko nahia izan arren, unibertsitate ikasketak bukatu ostean erabaki zuen Kirmen Uribek bere lehen liburua argitaratzea. Modu berezian, gainera: poesia eta musika uztartzen zituen *Bar Puerto* ikuskizunarekin aurkeztu zituen aurrena bere poemak jendaurrean, eta ondoren argitaratu zituen paperean. Irakurlearekin harreman zuzena

izatea garrantzitsua baita Uriberentzat, eta hori buruan zuela erabaki zuen ikuskizunaren «estrategia».

Hasieratik euskaraz idatziko zuela erabaki zuen, bere hizkuntza izaki, eta horrela ere izan behar duela pentsatzen du egun. Baina, ez du horregatik zertan bere hizkuntza komunitatera mugatu, dioenez. Itzulpenei esker, erdal irakurlearengana ere iritsi zaitezkeelako.

Garai hartan [hastapenean] kanpoko idazleak asko irakurtzen nituen, baina nire ereduak euskaldunak ziren. Helburua zen euskal idazle bihurtzea, pixkanaka. Eta hori oso polita izan da, apurka egitea. [...] Beti ametsa lehendabizi euskaraz publikatzea zen, eta gero irakurleekin harreman zuzena edukitzea, komunikatzea. [...] Nire kasuan kalitatezko literatura egin nahi dut euskaraz, hori da lehena. Eta gero, nahi duzu ahalik eta itzuliena izatea, eta ezagutaraztea. Beti dago joera hori.

Hori dela eta, itzulpenari aparteko lekua ematen dio Uribek. Euskal idazleek euren lana kanpoan ezagutzera emateko zubitatzat duelako, berarentzat oso garrantzitsua dena. Izan ere, euskal idazle orok sentitzen du bere lanen bidez euskara bera indartu eta ezagutzera emateko beharra, dioenez. Euskararekiko konpromisoa baitu Uribek, erdal hizkuntzekin harremanetan ulertzen duena.

Euskaraz idazten duen idazle batek idazten du hizkuntza hori indartzeko eta babesteko. Norbere hizkuntza delako, eta hizkuntza hori bigarren maila batean ere badagoelako. Hori argi dago. Gainera, aurreko belaunaldiarentzat eta ETako jendearentzat euskara, tresna bezala, gauza arrotza zen; ez zuten euskaraz idazten... gaztelaniaz edo frantsesez. Gure kasuan ez. Guk euskaraz ikasi genuen eta literatur lanak ere euskaraz irakurtzen genituen. Orduan, normalizatuagoa izan da gure ibilbidea. Baina, hala ere, ez da galdu euskararekiko konpromisoa. [...] Erantzukizuna ez dakit, baina ez dago euskal idazlerik pentsatzen duenik euskara egoera normalizatu batean dagoela eta idazten duena modu naturalean. Jarrera aktibo bat dago euskararen alde.

Euskal literatur sistematik kanpo, ordea, aurreiritzi asko daudela ziurtatzen du Uribek. 'Kristalezko sabai' baten

modukoa osatzen dute, eta horien kontra aritu behar izaten du kanpora irteten den aldiro.

Euskararekiko konpromisoa ez da sentitzen duen bakarra, aitzitik. Gizarte auziekin konprometitutako idazletzat du bere burua. Bere idazle belaunaldiari dagokion ezaugarria dela dio. Izan ere, hasieran autonomia literarioaren aldarriekin lerratu bazen ere, bestelako ikuspegi artistiko *lotuagoetara* gerturatu zen ondoren; bere belaunaldiko idazle anitzen gisan, dioenez.

Euskararekiko
konpromisoa ez
da Kirmen Uribek
sentitzen duen bakarra.
Gizarte auziekin
konprometitutako
idazletzat du bere burua

Nik bi ikuspegi nituen [hastapenean]: alde batetik, oso konprometitua nintzen nire bizitzan. Kartzelan egon nintzen intsumiso izateagatik, kontu sozialetan ibili nintzen.... Eta, bestetik, literatura gustatzen zitzaidan, literaturaren edertasun hori. Baina, gure belaunaldiarekin gertatzen da aldaketa bat, eta da Atxaga, Saizarbitoria... horien autonomia literario hori guk pixka bat 'pasatuta' ikusten dugula, beste era batera ikusten ditugu gauzak, eta berreskuratzen hasten gara gizartearekiko kezka hori. Irakurtzen baduzu *Bitartean heldu eskutik*, oso argi dago hori, eta besteak ere irakurtzen badituzu, argi dago berriro datorrela konpromisoarena. Baina mundu mailan gertatu den gauza bat da. Gaur egungo idazle, artista, zinegile, pentsalariak... askoz ere erreallitate *lotuago* daude duela hogeit hamar urte baino.

Konpromiso sozial batek ardazten du idazlearen obra Uriberen ustez, hortaz. Are gehiago gaur egungo kontestuan. Literatur sorkuntzak gizarte premia bati erantzuten diolako egun:

Politikariek orain gezurra erabiltzen dute etengabe. Sare sozialetan ere nonahi. Orduan, zein da idazlearen betebeharra? Egia bilatzea, eta egia hori da gizabanakoak bilatzen duen egia bat, ez egia handi bat: nola bizi da jendea? Nola sentitzen du? Egia txiki horiek, handiek baino pisu handiagoa dutenak, horiek azaldu nahi ditugu. [...] Garai honetan, egiak bilatu nahi dituzte idazle eta artistek, oro har. Edo filosofoek. Egiarantz jartzen dugu gure fokua.

Bere inguruari begira dagoen idazletzat deskribatzen du bere burua Uribek, «egia txiki» horiek papereratzea helburu duena. Idazle konprometitua da, hortaz.

Konpromiso politikoei buruz propio galdetuta, bestalde, konpromisoa bera ulertzeko modua aldatu dela dio. Izan ere, orain gutxi arte ideologia jakin batzuetara lotuta ulertu da konpromiso politikoa, dioenez; hala nola, komunismoarekin edo faxismoarekin, esaterako. Egun zaharkituta daude identifikazio horiek, Uriberen ustez, eta sortzaileak bestelako konpromisoetara egiten du balantza, konpromiso sozialagoetara.

Euskal gatazkaren errelatuari dagokionez, aldiz, begi onez ikusten du idazleen inplikazio zuzena, norberaren sortzaile ikuspegia eta pentsaera galdu ezean. Literaturaren funtzioetako bat hori ere badelako, dioenez: herri baten errelatua osatzea.

Nire ikuspegitik, idazle eta intelektual bat baliagarria izango da independentea bada. Ez du horrek esan nahi ekidistantea izan behar duenik. Zuk zure iritziak dituzu eta horiekin lagundu nahi duzu. Baina ez dira alderdiko iritziak. [...] Euskaldunok ez dugu historia ofizialik. Orain ari gara gure buruari kontatzen. Saturraraneko kartzela ez zekien jendeak existitu zenik ere, edo Iruñeko Ezkabakoa eta beste asko. Orain ari gara gauza horiek kontatzen, etxean kontatzen zen hori era publikoan. [...] Herri txikiek edo minorizatuek edo kolonizatuek ez dute historia ofizialik. Beraien historia egin behar dute, eta gu horretan ari gara. Idazleak ere parte hartzen du hor. [...] Nire burua ispiluan ikusteko gogo bat da: zergatik naiz horrelakoa, gure belaunaldia; zergatik gertatu da gertatu den guztia. Ez du esan nahi konpartitzen duzunik, baizik ulertu nahi duzula.

Azkenik, baldintza ekonomikoek ekarri ditzaketan bestelako konpromisoei buruz galdetuta, Uribek aitortu du ezinbestean lan egin behar duela enkarguz, eta itzulpenak oso lagungarriak direla idazlearen profesionalizazioa ahalbidetzeko. Bestela, ezingo luke euskal idazlea izan. Baldintza horiek, ordea, ez zaizkio sortzeko traba. Merkatu arauetatik kanpo dagoen literatur sistema batean aritzeak askatasun handia ematen diolako, dioenez, enkarguak enkargu.

Hori dela eta, Kirmen Uribek literatur autonomiaren plan-teamenduetatik urruti kokatzen du bere burua. Euskararekiko eta gizartearekiko bereziki konprometituta ulertzen du bere jardun literarioa, euskara indartzeko eta «egia txiki-tara» gerturatzeko tresnatzat duelako euskal literatura. Eta, era berean, komunitate nahiz herri baten errelatua sortzeko tresnatzat ere badu, idazleak bere egin dezakeena.

Norbere munduari lotzeko kontaktu

Hiruren hitzak gurutzatuz gero, beraz, idazle engaiatutzat dute euren burua, konpromiso artistiko, sozial eta kultural-linguistikoez zeharkatzen dutelako hiruren jardun literarioa. Izan ere, idazlearen funtzioa norberaren garai eta ingurua kontatzea dela defendatzen dute, zuzenean nahiz zeharka, norberaren hautu artistiko-estetikoa edozein izanik ere. Azken batean, parte den inguruarekiko hartu-emanetik sortzen duelako idazleak, parte den inguruarentzako.

Ikuspegi hori ez dute lehen momentutik izan, urteek aurrera egin ahala garatu dute. Hasiberriagoak zirenean, autonomia literarioarekin lotuagoa zegoen idazlearen irudia zuten erreferentziatzat, bereziki Canok eta Uribek. Hau da, gizartearekiko aparteago eta jardun literario estetikoan murgilduago zegoen idazlea zuten eredutzat; Atxaga eta Autonomia Literarioaren belaunaldia, hain justu. Inguruko itaunen zein norberaren esperientzien eta kezken eraginez, ordea, aldatu zuten ikuspegia. Baita jarduna ere. Hortaz, inguruan izandako gertakari eta bizipenen ondorioz gertatu zen ikuspegi aldaketa.

Horrek erakusten du autonomia literarioaren eta konpromisoaren eztabaida ez zela guztiz desagertu, oihartzuna apaldu arren. Alde batetik, ezinezkoa delako, idazleen hitzetan: sorkuntzan murgiltzen den orok bizi duelako konpromisoaren eta autonomiaren arteko balantzaren dantza. Eta, bestetik, 80ko hamarkadatik zetozen ikuspegiak erauziz birplanteatu zutelako eurena: konpromiso politiko konkretuei (Txillardegia)

zein autonomia literario hutsari (Atxaga) men egingo ez dien eta gizarte kezkei lotuagoa den ikuspegi dibertsifikatuagoa.

Izan ere, konpromiso politikoa ulertzeko eta eztabaidatzeko modua bera birdefinitzen ari dela diote, bereziki gertakari historiko eta soziopolitikoek hauspotuta. Alegia, ideologi korrante zehatzetatik landa, zer den politikoa eta zer ez ulertzeko modua eraldatu da, gaien eta ahotsen dibertsifikazioan sakonduz. Gainera, gizarte konpromisoaren baitan kokatzen dute konpromiso politikoa, bien arteko muga lausoa baitlitzen. Horregatik, politikotzat jo litezkeen gaiak ikuspegi sozialagoetatik lantzeko bidea zabaldu da, euren ustez –literaturaz gaindiko konpromiso politiko horien ondorioei bestelako begiekin begiratzeko modu bat dela pentsa liteke–. Beraz, konpromiso mota horren kokapena bera birformulatzeko ari dela esan genezake, ez bada dagoeneko birformulatu.

Aldaketa horietan ETAREN desagertzea mugarri izan ote den galdetzerakoan, ez dute lotura zuzenik egiten. Aurretik zetozen literatur jardunean eragingo zuten aldaketak, di-

tenez. Hala ere, ETAREN desagertzeak bere ondorioak izan ditu. Esaterako, idazketarako aukerak zabaldu direlakoan da Rodriguez. Horrenbestez, testuinguru soziopolitikoak iragazi da sortzaileengan, eta ‘ulertze nahi batetik’ abiatuta gerturatzen dira literaturatik errealitate konkretu horretara,

Desados daude Euskal Herriaren eta euskal gatazkaren gaineko errelatuan idazleek izan behar duten parte hartze eta betebeharrarekin

ra, bere egunerokoaren/testuinguruaren parte izan delako.

Deigarria da, ordea, zein garbi posizionatzen diren errelatuaren aferaren aurrean, alde edo kontra izan. Izan ere, desados daude Euskal Herriaren eta euskal gatazkaren gaineko errelatuan idazleek izan behar duten parte hartze eta betebeharrarekin. Uriberentzat premiazkoa da fikzioaren bidez errelatua osatzea; Euskal Herriaren historia eta zapalketa kontuan izanik, euskal idazlearen funtzioetako bat hori

ere izan litekeelako. Rodriguezek eta Canok, aitzitik, errelatuarekiko inolako konpromisorik ez dutela berretsi dute, eta hori idazleei eskatzea lekuz kanpoko delakoan daude.

Jarrera horiek erakusten dute errelatuaren eztabaida bizi-bizi dagoela, eztabaida horren muinean izaki. Hori dela eta, autonomiaren eta konpromisoaren talka errelatuaren esparruan kokatzen dela esan genezake, edo bai behintzat eztabaidaren ertz nabarmen bat.

Gainera, talka hori ez da idazleen artean sortu, diotenez, baizik eta bestelako eragileen ondorioz jazo da, Canoren hitzetan; eragile horiek aitortu/ezarri baitiete idazleei errelatore rola. Kanpo indarren eragina ohikoa da literatur sistemetan eta horiei lotutako eztabaidetan,³ eta kasu honetan ere presente daudela azpimarratu beharko litzateke, autonomiaren eta konpromiso konkretu horren inguruko eztabaida bera hobeki kokatu eta neurriaz zein eraginaz jabetzeko.

Erabateko adostasuna dute hirurek, aldiz, euskararekiko engaiamenduan. Euskal idazle orok euskaraz idazteagatik sentitzen duen aurrekontzientziaren ondorioz, saihestezina den konpromisoa dela ziurtatu dute hirurek, hizkuntza gutxituetako literatur eremuetan ezinbestean presente dagoen auzia baita hizkuntzarena. Euskal kulturaren eta euskararen egoera baldintzagarria baita, bai sorkuntzari bai plazari begira, ikusi dugunez.

Dena den, euskaraz idazten duenaren aurrekontzientzia ez da norberetik soilik sortzen; edota sortu izanagatik ere, ez du idazlea zertan euskarara lotu behar. Horregatik, inguruaren eragina lagungarria gerta liteke hizkuntza-hautua errotzera-koan. Izan ere, Canoren eta Uriberen lehen urratsetan gakoa izan zen euskal ekosistemaren babes, bai idazten jarraitzeko, eta baita euskaraz idazten jarraitzeko ere. Zentzu horretan, gainera, bazuten euren burua non irudikatu: euskarazko idazleak ziren euren erreferenteak. Atxaga izan nahi zuen Canok, adibidez. Beraz, euskal idazle izatearen hautua egin zitekeela ikusi zuten gaztedanik –aurreko belaunaldietako askok ez bezala–, eta hautu horren aldeko jarrerak eta babesak

urratsak ematen jarraitzeko baliagarriak izan ziren. Alegia, euskararekiko kontzientzia izatetik konpromiso bihurtzeko bidean, inguruaren eragina garrantzitsua da.

Gainera, ondoren, euskal kulturarekiko eta euskararekiko konpromisoaren kontzientziaren kontzientzia ez izatea ia ezinezkoa dela dirudi. Bereziki euskal literatur sistematik kanpo kokatzean. Norberaren sorkuntzarena baino, euskal komunitatearen ordezkari moduan aritu behar izaten dutelako idazleek euskal literatur sistematik at, eta, gainera, euren lana estereotipatzen duten aurreiritziei aurre egiten. Ondorioz, euskal idazleei etengabe gogorarazten zaie euskal idazleak direla –*euskal* lehenengo, idazle gero–. Horregatik, ez dira harritzekoak Rodriguezen hitzak: euskaraz idaztea bada hautu politiko bat. Modu eta konpromiso bat, alegia. Posizionamendu ez hegemoniko batetik eta kontzientzia baten emaritik jardun behar izaten baitu euskal idazleak.

Horrek ez du esan nahi idazlearen autonomia literarioa erabat mugatuta dagoenik. Euskal literaturaren eremuaren 'txikitasunak' badituelako zenbait abantaila autonomiari bide emateko. Egia da sorkuntza bera modu jakin batean bideratu lezakeela egoera horrek: «kalitate handiago» baten nahira bultzatzen du Uribe, alegia, literatura mota bat egitera, edo hizkuntzaren moldeekin jokatzera behartzen du Rodriguez, mugatzaile bezain askatzailea zaiona. Egia ere bada euskal literatur sistemaren neurri ekonomikoek enkarguz lan egitera behartzen dituela Cano eta Uribe, norberaren autonomia eta sorkuntzarako denbora mugatuz, eta baldintza horrek ere bideratu du Rodriguez irakaskuntzara, berak nahi duen hori idatzi ahal izateko. Baina, hala eta guztiz ere, baldintza horiek ez dute sormenerako askatasuna murrizten. Azken batean, euskal literatur sistemaren egoerak kontzientzia komertzial murriztagoarekin jardutea ahalbidetzen du. Beste hitzetan esanda: merkatu arauetatik kanpo dagoen literatur sistema batean jarduteak autonomia handiagoa eskaintzen die, bai generoa aukeratzerakoan, baita gaiak eta ildo estetikoak hautatzerakoan ere.

Hori dela eta, Cano, Rodriguez eta Uriberen jarduna ikuspegi sozialago baten aldeko konpromisoan kokatzen dela esan genezake, sortzaile moduan inguruarekin harreman-tzeko ulerkerak jakin baten ondorioz sortu dena; euskararen eta euskal literaturaren errealitateak baldintzatu duena, baita gertatutako aldaketa soziopolitikoek eta norberaren bizipenek ere. Hori dela eta, euskal kulturarekiko konpromisoarekin gertatu ez bezala, lausoagoa da egun literaturarekiko konpromiso politikoa ulertzeko era zein autonomia literarioa bera ulertzeko modua ere –erabateko autonomia izatea ia ezinezkoa dela uste baitute aztertutako idazleek–. Hala ere, eztabaidak bizirik jarraitzen du, orain errelatuaren auzian katramilatuta eta idazleez gaindiko bestelako aktoreek ere eraginda. Azken batean, garaiaren eta testuinguruaren hartu-emanen sortzen baita literatura, eta, ondorioz, garaiko kezken, isiltasunen eta talken isla da eztabaida. Literatura bera garaiaren eta inguruaren parte delako. 📖

Oharrak

1. Bernardo Atxaga buru, Pott Bandaren bueltan ibilitako idazle belau-naldiak literaturaren autonomia defendatu zuen, Mari Jose Olaziregi literatura aditu eta irakaslearen hitzei jarraiki.
2. UOC unibertsitaterako 2019an egindako *Escribir en euskera, ¿un ejercicio exclusivamente literario?* (Euskaraz idatzi, jardun literario hutsa?) master amaierako lanean dago oinarrituta artikulua.
3. Pierre Bourdieu soziologoak indar heteronomo gisa izendatu zituenak literatur eremuen teorian.